

КАТЕГОРІЙНИЙ ПРОФІЛЬ НАУКОВОЇ ШКОЛИ

Анатолій В. ФУРМАН

Copyright © 2014
УДК 165.8 : 159.9.019

“...оскільки я методолог, то зобов’язаний робити те, чого не спроможні зробити інші. Тому мені потрібно було ступати далі та розвиватися, і розв’язувати ті проблеми, котрі нездатні вирішувати інші...”

Георгій Щедровицький (18.05.1989) [33, с. 221]

Актуальність теми. У попередній методологічній розвідці, що присвячена обґрунтуванню засновків та умов виникнення наукових шкіл [19], аргументовано винятково важливе значення у їх розвитку *самобутньої оригінальної дослідницької програми* як інтегрального чинника-показника ефективної науково-пошукової діяльності однодумців на чолі із визнаним лідером, яка процесно спрямована на добування нових знань, а результативно забезпечує *відкриття* на шляху пізнання істини про світ, людину, мислення, Бога і приводить до збагачення культурної скарбниці людства. Воднораз доведено, що найбільше відрізняє дослідницькі програми І. Лакатоша [6; 22] та М.Г. Ярошевського [32; 35] вибір “четвертого”, власне системотвірного, компонента: якщо у першого – це прогресивний зсув проблем, що доповнений висхідним емпіричним збагаченням програми, то у другого – *категорійний лад науки і категорійний профіль наукової школи* зокрема.

Категорійний лад у цьому логіко-змістовому контексті, на переконання Михайла Григоровича, – це інваріантне, себто незмінне за будь-яких умов, осереддя науки, до якого відносяться її основні категорії, головні проблеми і пояснювальні принципи. У цьому сенсі, не з’ясувавши інваріантне, не можна зрозуміти смисл похідних варіацій, тобто конкретних категорійних профілів, які й відрізняють розходження наукових шкіл у певному дисциплінарному напрямку. Це важливо ще й тому, що *теоретичний світ науки* (передусім сукуп-

ність гіпотез і теорій) базується на категорійному ладі, хоча й не є його однозначним відображенням, у зв’язку з чим М.Г. Ярошевський розмежує два рівні поступу-розвитку дослідницької думки – *теоретичний і категорійний*. Причому ці рівні “неідентичні, хоча, цілком ясно, й пов’язані найтіснішим чином, тому що категорійні зсуви неодмінно знаходять відгук у теоретичних уявленнях, а останні, своєю чергою, впливають на дослідницьку практику, у глибинах якої здійснюються становлення і перетворення категорійних структур...” [35, с. 50]. Так, скажімо, в дослідницькій програмі В. Вундта була та перевага, що утвердження отримував *експеримент* як головний важіль перетворення психологічного знання в наукове; саме тому свою концепцію він назвав “фізіологічною психологією” [Там само, с. 52]. І справді, в ті 70-і роки XIX століття, коли лабораторія Вундта була центром творення нової сфери знання, тобто своєрідною оазою становлення психології як самостійної науки, авторитет його наукової школи був незаперечно високим, чому вочевидь першочергово сприяла його оригінальна програма, що була поіменована як структуралістська, зважаючи на інтелектуальний вибір головної проблеми – виявлення шляхом експериментування елементів, із яких складається людська свідомість. Проте ситуація довкола цієї наукової школи докорінно змінилася через десятиліття, коли наукове товариство усвідомило неспівмірність вузько-експериментально зорієнтованої фізіологічної

психології і психології нової – неспекулятивної, досвідної, людино зорієнтованої. Причому головною причиною розпаду цієї знаної наукової школи стала всезростаюча невідповідність між категорійним розвитком тогочасного психологічного пізнання і теоретичною програмою Вундта, яка виявилася малоспроможною на реальне знання про людську психіку як цілісність, тим більше у її найвищих формовиявах (мислення, воля, почуття тощо). “Відігравши на зорі експериментальної психології (в 1870–80-х роках), – пише М.Г. Ярошевський, – важливу роль у консолідації і формуванні самосвідомості цього напрямку, вундтівська школа, дослідницька програма якої була вичерпана, відтепер не лише застаріла, а й стала перепоною подальшого прогресу”. Саме “з деактуалізацією у предметно-логічному плані програми Вундта настало смеркання його школи. Спустошив заповідник, де колись оволодівали експериментальними методами Кеттел і Бехтерев, Анрі і Спірмен, Крепелін і Мюнстенберг та інші провідні психологи нового покоління”, котрі згодом запропонували нові, відмінні за фундаментальністю ідей і проблем та авторських методів їх розв’язання, дослідницькі програми [36, с. 64].

Вищеокреслене дає підстави визначити **мету** цього **методологічного дослідження**, яка полягає в обґрунтуванні **категорійного профілю наукової школи** як структурно-змістової центральної ланки і предметно-логічного осереддя її дослідницької програми.

У нашому досвіді **філософського методологування** вказана мета досягається шляхом вирішення двох взаємопов’язаних **завдань**:

– висвітлити **архітектоніку** постановки категорійного рівня розвитку дослідницької думки у логіко-змістовому форматі колективної та індивідуальної наукової діяльності;

– відрефлексувати **категоріогенез** не лише як розвиток співвідношення між думкою (мисленням) і словом (мовленням), а й як мислєдїяльне утвердження понятійних галай-світів і вироблення у їх субстанційних просторах такої системи світоглядних універсалій, що утворює цілісну категорійну модель сучасного світу.

Об’єктом дослідження є **наукова школа** як предметно самобутній, дисциплінарно організований, інтелектуально ресурсоемний та соціально інституціоналізований суб’єкт колективної пізнавальної творчості і духовного виробництва суспільства, що забезпечує добування нового знання, світоглядний прогрес, оновлення освітніх систем та культурний роз-

виток націй і людства в цілому.

Предмет дослідження становить **дослідницька програма наукової школи** як найважливіший (зважаючи на її суспільну значущість і культурну вагомість) витвір її фундатора або лідера у її центральній ланці – **категорійному профілі**, що діалектично взаємодоповнює знання (мови), об’єкт пізнання, операції та дії із ним і поняття як ідеально мислені організованості.

Методологічну оптику дослідження утворюють шість “лінз” чітко спрямованого рефлексивного мислєдїяння:

а) системомислєдїяльнісна методологія (Г.П. Щедровицький і його філософська школа [3; 10; 11; 33; 34]);

б) вітакультурна методологія в авторському дослідницькому проекті, що охоплює об’єкт-мислєдїяльнісну сферу постановки методології як шляху обґрунтування способів пізнання і творення взаємин Людини і Всесвіту [26], її вісім засадничих концентрів [28] і специфічну парадигматику [2];

в) методологічна концепція розвитку науки М.Г. Ярошевського [35; 36] та уявлення О.М. Ткаченка [16] і В.А. Роменця [12; 13] про категорійний лад психології;

г) філософема світоглядних універсалій або категорій культури В.С. Стьопіна [14; 15];

д) методологічна концепція професійного методологування, що розробляється автором з 2005 року [18; 25; 29; 30];

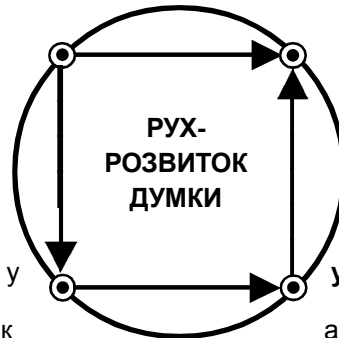
е) методологія парадигмальних досліджень [22–24], яка запропонована нами в лоні теоретичної моделі циклічно-вчинкової динаміки розвитку соціогуманітарної науки [17; 27].

1. ПОСТАННЯ КАТЕГОРІЙНОГО РІВНЯ РОЗВИТКУ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДУМКИ У ЛОГІКО-ЗМІСТОВОМУ ФОРМАТІ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

М.Г. Ярошевський, як зазначалося, обґрунтовує два рівні або дві смуги розвитку дослідницької думки – **теоретичний** і **категорійний**. Не вдаючись до додаткового аргументування і водночас зреалізовуючи вимоги принципу кватерності [18], на наш погляд, є підстави виокремити щонайменше чотири смуги або зони руху колективної дослідницької думки (**рис. 1**). Очевидно, що запропонована мислєсхема, крім двох вищеназваних, обстоює ще дві: ту, що перебуває у повсякденні суспільної свідомості й характеризує донауковий рівень мислєактивності, який слушно назвати **емпіричним** або буденним, досвідно базовим, і ту,

1 – емпіричний, буденний, або донауковий: думка головно оперує інформацією, отриманою з допомогою органів відчуття і шляхом споглядання, а також актуалізує *досвідне знання* залежно від соціальної ситуації, життєдіяльності людини як суб'єкта, особистості та індивідуальності

4 – методологічний: думка ширяє у сферах свідомості і самосвідомості задля головного – продукування форм, методів, засобів та інструментів ефективної мислєдіяльності на будь-який предмет у її трьох взаємозалежних смугах: практичного (ситуаційно реального) мислєдіяння, боротьби поглядів і думок у лоні безпосереднього мислєдіяння і чистого мислення та його продуктів (Г.П. Щедровицький)

2 – теоретичний, або ідеально-об'єктний: думка живе і розвивається у світі ідей, абстракцій, ідеалізацій, узагальнень, що формовивляються як наявне (особистісне) знання, так і знання теоретичне, рефлексивне, колективне

3 – категорійний, або світоглядно-універсальний: думка опрацьовує увесь масив здобутого знання у чотирьох аспектах: об'єкт-предметних поіменувань, дій-операцій із ними, їх знакових форм і мови науки та певної (переважно дисциплінарної) системи понять, й у такий спосіб відносить окреме знання до певної категорії

Рис. 1.
Рівні або смуги руху-розвитку дослідницької думки
Джерело: створено автором (29.07.2013 р.)

що містить вершинний рівень зональної дії дослідницької думки як інтелектуального інструменту успішної мислєдіяльності та професійного методологування, де осереддям є *методологічні мислення і робота* як складні форми надпредметного і надісторичного дискурсу. Інакше кажучи, мовиться про методологічний поступ людської, особливим чином вишколеної [див. 2; 5; 18; 24; 32; 33] думки, ефективність якої залежить від вибору категорії, онтологічної конструкції типу знань і задіяних засобів проблематизації задля самовизначення дослідника у способі дії, у методі руху до істини, до нового знання, до якісно іншого життя в цілому.

М.Г. Ярошевський, аналізуючи категорійний профіль наукових шкіл у фізіології і психології, пише, що “категорії, згущуючи у своєму складі перевірене практикою знання про дійсність, не можуть бути зруйновані без шкоди для наступної стадії розвитку науки... Кризи і революції в науці пов'язані із перерішеннями минулих понять, не знищують те, що у цих поняттях адекватно реальності, але зберігають його у “знятому” вигляді” [32, с. 26]. На нашу думку, дослідницька ситуація тут є набагато складнішою і більш проблемою, ніж це видається на перший погляд. І для підтвердження цього вкажемо принаймні

на чотири моменти:

по-перше, потрібно чітко розрізняти категорії науки, або *категорійні поняття*, і категорії культури, або *світоглядні універсалії* (В.С. Стьопін [14], М.К. Кубаєвський [4; 5], А.В. Фурман [18, с. 41–47; 20; 21]): перші – це найзагальніші, фундаментальні поняття окремих наук як такі форми мислення, що забезпечують пізнання сутності явищ, процесів у їх максимальній абстрагованості від реальності, ідеалізованості фундаментальних зв'язків і залежностей, теоретичного узагальнення їх ознак та упредметнень; тоді як другі, за філософською концепцією В.С. Стьопіна, охоплюють “відображені найзагальніші уявлення про засадничі компоненти і сторони життєдіяльності людства, про місце людини у світі, про соціальні відносини, духовне життя і цінності людського світу, про природу та організацію її об'єктів та ін.” [14, с. 66]; звідси походить винятково вагомий *культуротвірний статус* світоглядних універсалій, котрі відіграють роль своєрідних глибинних програм соціального життя, а їх ємні *смыслоформи* утворюють у своїх зв'язках *категорійну модель світу*; це дало нам підстави нещодавно ввести в науковий обіг поняття “*категоріогенез*” [див. 21, а також п. “по-третє”];

1 – обсяг: формотвірні межі об'єкт-предметної організованості явищ і процесів світу у свідомості людини, що отримана миследіяльним шляхом і позначена словом-поняттям

4 – смисл: мисленнєві форми, згустки або модули, які виявляють ставлення дослідника до явищ об'єктивної реальності чи суб'єктивної дійсності, що повно ним усвідомлюються і рефлексуються під час миследіяльності

2 – зміст: значеннєво-смыслове наповнення вказаної формотвірної суб'єктивної організованості, що свідомо зафіксоване і назване поняттям або категорією

3 – значення: відображення об'єктивної сторони предметів (речей, явищ, процесів, станів), яке охоплює суть, змістовлення, важливість чи роль чого-небудь

Рис. 2.

*Логіко-параметрична структура поняття як форми мислення та знаннєвої одиниці
Джерело: узагальнено і розроблено автором (06.05.2002 р.)*

по-друге, свого часу (05.04.2003) нами створена *формула категорії*, що неодноразово обговорювалася на методологічних семінарах наукової школи і презентувалася в публічних лекціях:

Категорія = f (Поняття (max обсяг, min зміст, max абстр., фунд. залежн-ті);

вона читається так: *категорія* – це функція від такого поняття, яке має (а) максимальний обсяг, (б) мінімальний зміст, (в) характеризується межевою абстрактністю і (г) відображає найфундаментальніші зв'язки і залежності мисленнєво зідеалізованої дійсності; загалом логіко-параметрична структура поняття

охоплює чотири засадових характеристики (*рис. 2*).

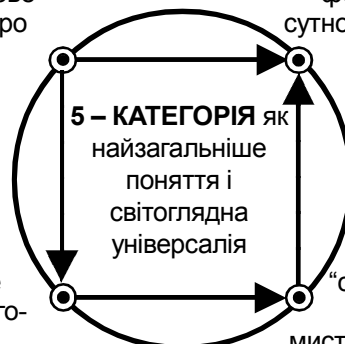
по-третє, введено нами поняття “категоріо-генез” (2008) і низка створених задля його аргументації мислесхем [21; 25; 27 та ін.] дають підстави розмежувати *мікрокатегоріо-генез* і *макрокатеріо-генез*. Перший стосується виникнення і розвитку теоретичних понять як категорій науки і світоглядних універсалій (категорій культури), котрі не з'являються одномоментно, а здебільшого утверджуються упродовж тривалого (відповідно п'яти- чи шестистапного) миследіяльного соціального практикування інтелектуальних еліт різних народів (*рис. 3*); другий “сутнісно пов'язаний із зародженням, виникненням і збагаченням

1 – СЛОВО:

“мовна одиниця, що являє собою звукове вираження поняття про предмет або про явище об'єктивного світу” [Вел. тлум. словник укр. мови, 2009, с. 1149]

2 – ІМ'Я:

приписування об'єктам назв, словесне найменування, позначення кого- чи чого-небудь

4 – ПОНЯТТЯ: форма мислення, що забезпечує пізнання сутності (основного змісту) явищ, процесів та їх узагальнених ознак

3 – ТЕРМІН:

“слово або словосполучення, що означає чітко окреслене поняття науки, техніки, мистецтва чи суспільного життя” [Вел. тлум. словник укр. мови, 2009, с. 1241]; будь-який вислів

Рис. 3.

*Слово, ім'я, термін, поняття як основні етапи мікрокатегорійної генези
Джерело: узагальнено і побудовано автором у 2008 році [21, с. 57].*

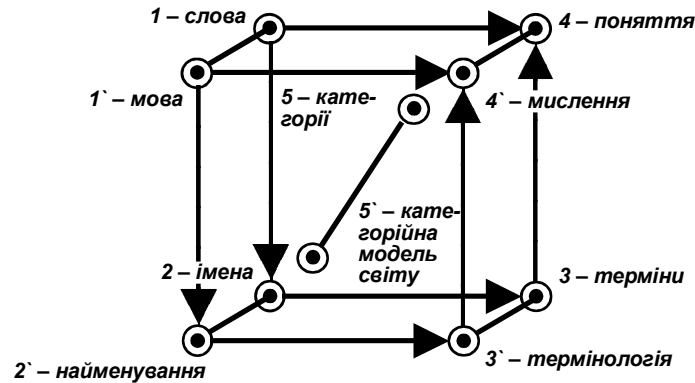

Рис. 4.

Взаємодоповнення генетичних форм категорійної моделі світу як результат макрокатегоріогенезу
Джерело: узагальнено і побудовано автором у 2008 році [21, с. 58].

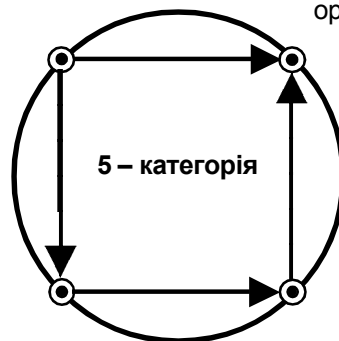
категорійної моделі світу в історії розвитку людства від його первісних (незрозумілих) форм життєактивності до сучасних – надскладних і суперечливих, демократично, ліберально чи суто цивілізаційно зорієнтованих. Сьогодні зазначена модель наскрізно пронизує всі сфери культури і духовного життя суспільства...” [14, с. 57], що зображено нами схематично за принципом подвійної кватерності (рис. 4);

по-четверте, Г.П. Щедровицький не тільки має рацію, коли каже, що “всіляке знання належить тій чи іншій категорії” [10, с. 124; 11, с. 84–85], а цілком аргументовано виокремлює чотири фокуси категорії як певної

сув’язі з особливим логічним змістом і смислом, а саме витлумачує її як таке загальне поняття, що фіксує пов’язь між мовою (знаннями), об’єктом пізнання, операціями-діями з ним у знаковій формі та поняттям-уявленням про увесь цей категорійно зорганізований системний фокус (рис. 5). А це означає, що категорія – це таке (категорійне) поняття, яке “фіксує в нашій мислєдїяльності зв’язки і відношення між операціями, котрі ми здійснюємо, об’єктом, до якого ці операції застосовуються, мовою, якою все це знаходить свій вираз, і нашими поняттями” [10, с. 90]; так ось, саме робота з категоріями як інструмен-

1 – знання (мови), які суть не речі, а системи, тобто такі “системні організованості, що живуть у своїх особливих процесах усередині популятивних систем мислення і діяльності” [11, с. 60]

2 – об’єкт пізнання, проектування, рефлексії і мислєдїяльності загалом, у тому числі й уявлення про нього та операції чи дії з ним

4 – поняття як ідеальні (уявні, мислені) організованості, що уможливають логіко-змістове функціонування і значеннєво-смісловє збагачення категорії як потужного інструменту мислєдїяння і професійного методологування

3 – операції (дії) з об’єктом, відповідальність між якими встановлюється шляхом задїяння знакової форми, що закономірно має подвійний зміст – об’єктивний та операційно-діяльний

Рис. 5.

Основні логіко-змістові фокуси категорії (за Г.П. Щедровицьким [3])

Джерело: створено за: Путєводитєль по методології Організації, Руководства и Управления: Хрестоматія по работам Г.П. Щєдровицького [10, с. 89–90, 124–125], Путєводитєль по основным понятіям и схемам методології Організації, Руководства и Управления: Хрестоматія по работам Г.П. Щєдровицького [11, с. 60–64], Щєдровицький Г.П. Избранные труды [33].

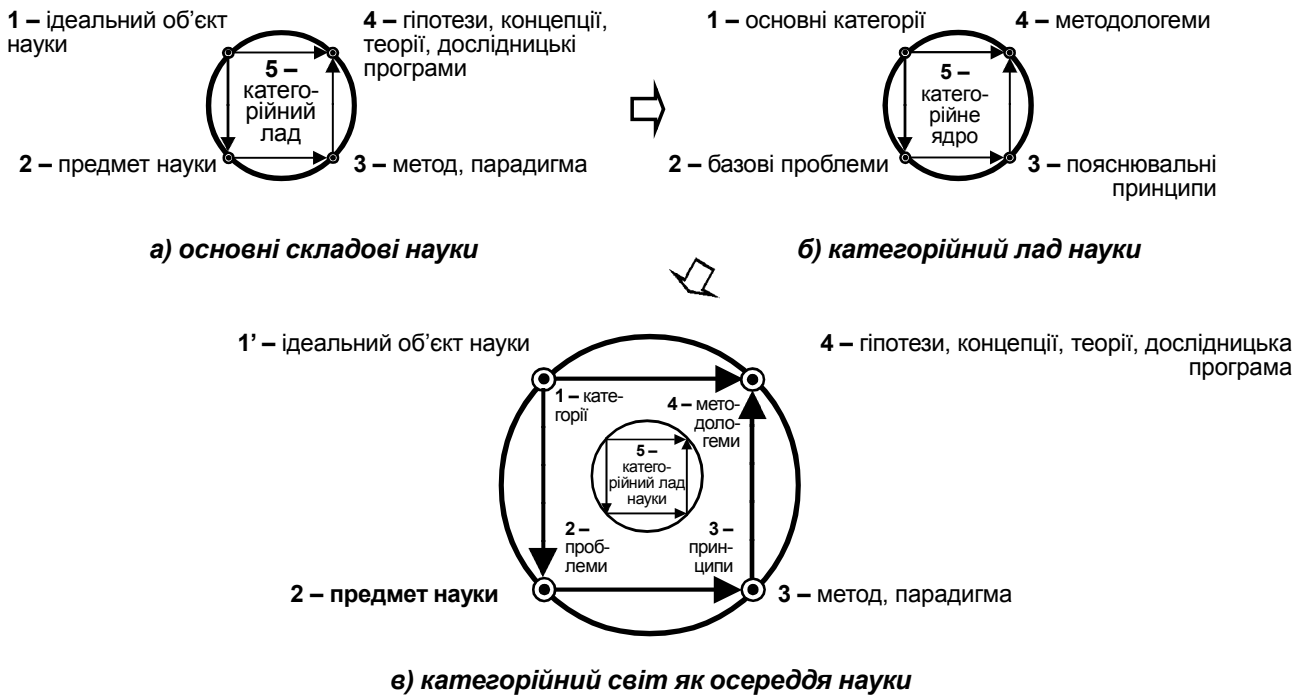

Рис. 6.
Складові науки, що нагадують мотрійку
Джерело: узагальнено і побудовано автором (рукопис, 2003)

тами пізнання і перебування в категорійному вимірі мислення, тобто широка актуалізація і рефлексивне співвідношення чотирьох вищезазначених фокусів, дає змогу, на переконання Георгія Петровича, “отримати потужний засіб аналізу і розв’язання задач, рівного якому практично не існує”.

Отже, повертаючись до розгляду раніше сформульованої основної проблеми [19], вкажемо на очевидне: методологічна концепція наукової дослідницької програми, що запропонована М.Г. Ярошевським, вигідно відрізняються від аналогічної програми І. Лакатоша перш за все тим, що реалізує *системно-діяльнісний підхід* до її обґрунтування й утворює виняткову значущість категорійного профілю програми як твірного осереддя наукової школи у загальній доладній мозаїці категорій науки і культури. Причому останні – це *інваріантне* в науковому мисленні, що зумовлено різноманіттям наукових підходів, напрямів, шкіл, орієнтирів, і водночас *еволюціонуюче*, що спричинено як культурно-історичними відмінностями епохи, так і етнонаціональними особливостями конкретного соціуму. Зокрема, якщо мова науки уконкретнює свій предметно-логічний багаж узмістовлень і є національна за характером світобачення, то категорійний

апарат – інтернаціональний. “Його інтернаціональність, – зауважує М.Г. Ярошевський, – плід роботи, здійсненої дослідниками, котрі сталися у різних національно-культурних ареалах. Інкорпорує єдиний науково-категорійний апарат, що організує подальше проникнення в невідоме, вчені у разі успіху збільшують його розв’язувальну спроможність, завдяки чому бачення реальності стає все більш адекватним... Продуковане однією із шкіл, фіксує об’єктивну істину, негайно використовується інтернаціональною науковою спільнотою” [32, с. 79]. Якщо категорійний лад науки сумістити із її основними складовими (об’єкт, предмет, метод, теорія тощо), то їх співвідношення нагадуватиме мотрійку (рос. – “матрешку”) (рис. 6).

Із наведеної теоретичної схеми очевидно, що наука – це та сфера пізнавальної творчої діяльності, що вимагає безперервного творення ідей, принципів, гіпотез, методів, теорій, парадигм, дослідницьких програм навколо головного осереддя – повновагомого категорійного ладу, яких немає у наявному тезаурусі здобутих людством знань. Дріб’язкова проблематика, підтасування емпіричного матеріалу під теоретичні побудови, слабкість парадигмальної чи суто методологічної бази

пошукування, бідність понятійно-категорійного апарату, текстові повторювання, а тим більше плагіат, означають загибель не лише науковця як ученого, а й цілих наукових шкіл. Легко також підмітити, що четвертим, синтезуючим компонентом категорійного ладу науки є *довершений набір методологем* як важливих інтелектуальних засобів визначення методологічної позиції вченого чи наукової школи у цілому, а відтак опрацювання оптимального напрямку-підходу на шляху до все більш повної і вичерпної наукової істини, у тому числі й під час постановки та розв'язання найскладніших дослідницьких і суспільних проблем.

Таким чином, тільки орієнтуючись на категорійний лад загального фонду наукового знання, який не залежить ні від стилю мислення, ані від дослідницької програми, можна визначити реальну цінність внеску школи в культурну скарбницю людства. Головно це її проблема своєрідного *концептуального образу*, що не знімається упродовж усіх етапів її розвитку, а долучається до нового соціокультурного контексту професійної життєдіяльності науковців, де, крім їхніх міжособистісних контактів, співвідносяться предметна побудова наукових дисциплін із прийнятою до зреалізування дослідницькою програмою та окреслюються ті осередки її покомпонентного набору, котрі за кращих умов забезпечують цій школі унікальну і неперехідну роль у розвитку наукового пізнання. Тому М.Г. Ярошевський констатує: “За масштабами зсуву у системі категорій, а не за такими показниками, як кількість адептів, закладів, публікацій, посилян (цитат), як експансія у просторі і часі, визначається цінність школи в науковому прогресі...”, і “чим більш значущий категорійний зсув здійснений, тим разючіша її відмінність від інших шкіл, тим добірніший її лідер...” [35, с. 89, 32]. Водночас вихід школи у своїх вагомих здобутках за межі безпосередньої її дослідницької активності як у просторових вимірах, так і у часовому діапазоні вказує на *постання особливого напрямку в науці*.

2. КАТЕГОРІОГЕНЕЗ – ВІД РОЗВИТКУ ПОНЯТЬ ДО КАТЕГОРІЙНОЇ МОДЕЛІ СВІТУ

Уперше категоріогенез як окремий сегмент філософської рефлексії став об'єктом розробки в нашому досвіді методологування у 2008 році [21], після чого він був обгрун-

тований як методологічна проблема [31], центральну ланку суперечливої лінії розвитку якої становлять фундаментальні напрацювання таких вітчизняних мислителів, як О.О. Потебня, Л.С. Виготський, О.М. Ткаченко, В.А. Роменець і певною мірою В.С. Стьопін. Так, скажімо, О.О. Потебня (1835–1891), підкреслюючи неабияку складність процесу утворення слова, ще всередині XIX століття переконливо довів, що “всіляке слово вже є теорія”, воно “виступає засобом усвідомлення єдності образу”, у ньому як в уявленні єдності й узагальненості цього образу “людина вперше приходить до усвідомлення буття “таємного зерна” предмета”; отож “тільки у слові прояснюється думка”, лишень з його допомогою відбувається її розвій, урешті-решт у словесній стихії постає мовлення і мова, остання “репрезентує не предмет, а тільки його ознаки (*потік – від текти, берег – від берегти*)”; відтак “мова є засобом не відтворення вже готової думки, а її суб'єктного (головним чином через внутрішню форму слова) творення, інструментом діяльного збагачення світогляду та чинником прогресу людської свідомості взагалі” [див. 9]. “У слові, – узагальнює Володимир Роменець, – Потебня вирізняє: об'єктивний зміст – найближче етимологічне значення, що містить у собі тільки одну ознаку; суб'єктивний зміст, у якому ознак може бути безліч. Перший зміст є знаком, символом, що замінює другий зміст. Звук становить зовнішню форму, етимологічне значення – внутрішню форму, яка є відношенням змісту думку до свідомості, вона показує, як уявляється людині її власна думка” [12, с. 163]. До того ж структурно-функціональний мікрогенез слова як творчий процес відтворення певного уявлення-образу охоплює принаймні чотири моменти: а) *зовнішню форму* (членороздільний звук), б) *зміст*, який об'єктивується з допомогою звуку (значення слова завжди має суб'єктивний аспект у того, хто говорить, і в того, хто слухає), в) *внутрішню форму*, яка становить етимологічне значення слова, тобто той спосіб, яким цей зміст знаходить свій адекватний вираз і г) *уявлення як образ образу*, що постає із внутрішньої форми слова й суб'єктивується в низці суджень, які й зумовлюють нове психосемантичне утворення – *поняття*. Отож слово – необхідний матеріал і важлива передумова розвитку поняття, яке, формодовершуючи значеннево-смыслову цілісність думки, не лише

вносить ідею законності, необхідності, порядку в об'єктивний світ людського повсякдення, а й уможливує певне відображення у психодуховному світі особи об'єктивних закономірностей та ситуаційних реалій.

До прикладу, зовсім інша понятійно-термінологічна дистанція розділяє здобутки психолінгвістичної школи О.О. Потєбні і більш ніж на століття дистанційовані напрацювання філософської школи В.С. Стьопіна (1930 р.н.), котрого переважно цікавить структура та історична еволюція теоретичного знання в контекстах науки і культури [14; 15]. За його філософемою, світоглядні універсалії – це *межові засновки будь-якої культури* як надскладної системи історично розвиткових надбіологічних програм людської життєдіяльності, а відтак і відтворення *соціального буття* в усіх його основних виявах, що у своєму взаємодоповненні задають цілісний образ *розуміння людиною світу* і себе в ньому. Сутнісно вони є “категорії, що акумулюють історично накопичений соціальний досвід й у системі яких людина певної культури оцінює, осмислює і переживає світ, зводить у цілісність усі явища дійсності, що потрапляють у сферу її досвіду” [14, с. 65–66]. Філософія традиційно вивчає ці універсалії як межові найзагальніші поняття (так звані категорійні поняття), інтерпретуючи їх головню як форми раціонального мислення (прикладом тут є платонівський світ ідей, кантівська концепція апріорних форм свідомості, вчення Гегеля про категорії як ступені розвитку абсолютної ідеї, парадигми і фундаменталії Т. Куна, епістемі М. Фуко, універсалії культури як своєрідні глибинні програми соціального життя В.С. Стьопіна та ін.). Водночас у реальному життєпоточі культури світоглядні універсалії постають як *схематизми*, що визначають людське сприйняття світу, його усвідомлення, розуміння, переживання, утверджуючи найзагальніші уявлення про зміст, форми і способи життєздійснення етносів і народів, про соціальні взаємостосунки, норми і цінності окремих осіб та ін.

Однак *категорійна модель світу* виникла не відразу, а має певні культурно-історичні віхи становлення [див. 21]. Все це вказує на те, що є підстави сформулювати **проблему категорійного генезу** як одну з основних для сучасної філософії і системи професійного методологування. Її суть, на наш погляд, відображає таке запитання: “Якщо категорія є *межово загальне поняття, що утворюється як історично останній, найвищий результат*

абстрагування від предметів та їх ознак, немає більш загального (родового) поняття, володіє максимальним обсягом і мінімальним змістом, але відображає фундаментальні зв'язки і відношення об'єктивної реальності та процесу їх пізнання, то чому і як можливе виникнення, становлення й утвердження в культурі нових категорій і як засобів мислення, і як норм та цінностей розуміння буття, і як способів свідомого освоєння людиною різних об'єктів у їх нескінченній багатопредметності, і як певної онтологічної картини світу чи осередку світогляду?”

Ступені розвитку понять в онтогенезі, за Л.С. Виготським. Яскравим підтвердженням доречності методологічного опрацювання підвалин проблеми категорійного генезису у *глобальній сфері вітакультури* є здійснений Л.С. Виготським фундаментальний генетичний аналіз співвідношення між думкою (мисленням) і словом (мовленням), які виявляються ключем до розуміння природи людської свідомості [1, с. 262–509]. Зокрема, видатний психолог експериментально довів, що егоцентричне мовлення не відмирає у життєдіяльності дитини, а стає *внутрішнім мовленням*, тобто таким внутрішнім говорінням, котре спрямоване на саму дитину, на керівництво її діями. Оскільки “поняття на будь-якій стадії розвитку являє собою із психологічного погляду акт узагальнення”, то *сутність розвитку понять* як безперервного значеннєвого збагачення слів “першочергово полягає у переході від однієї структури узагальнення до іншої” [1, с. 389]. У цьому зв'язку Л.С. Виготський обґрунтовує кілька ступенів становлення поняття в історії дитячих узагальнень та мовленнєвого мислення людини в цілому, кожен з яких знову розпадається на кілька окремих етапів чи фаз (**рис. 7**).

Відомо, що саме *псевдопоняттям*, як вершинній фазі у розвитку комплексного мислення, Л.С. Виготський надавав великого значення як в експериментальному, так і в реальному життєпоточі культурного розвитку дитини [див. 1, с. 360–375]. І це зрозуміло чому, адже саме ця “форма випромінює від себе світло назад і вперед, тому що вона, з одного боку, висвітлює нам усі вже пройдені дитиною ступені комплексного мислення, з другого – є перехідним містком до нового і вищого ступеня – до утворення понять” [1, с. 360]. Отож, скажемо так: *псевдопоняття* – це завжди комплексне утворення-образ низки конкретних предметів, що “за зовнішнім виглядом, за сукупністю зовнішніх особливостей, повно

1 – утворення синкретичних уявлень, у яких роль слова незначна: від зародження синкретичних образів як купи предметів, що відповідають значенню слова і формуються шляхом спроб і помилок під час неупорядкованого перебігу дитячого мислення, через керівництво дитиною суб'єктивними зв'язками, котрі відкриваються їй у речах на основі власного сприйняття, до виникнення таких синкретичних образів, котрі еквівалентні поняттям, тому що утворюються на більш складному підґрунті і спираються на приведені до окремих значень представників різних, насамперед об'єднаних у сприйнятті дитини, груп

3б – наукові поняття як вищі форми мислення, що утворюються у процесі навчання в напрямку від абстрактного до конкретного, відрізняються від спонтанних іншим відношенням до досвіду підлітка, юнака, його іншим відношенням до об'єкта тих і тих понять та іншими шляхами, які вони проходять від моменту зародження до завершального оформлення; через ворота цих понять проходить усвідомлення, в основі якого знаходиться узагальнення власних психологічних процесів, котрі приводять до оволодіння ними; розвиток цих понять, починаючись із їх словесного визначення, відбувається зверху вниз, від більш складних і високих властивостей до більш елементарних і нижчих; наукові поняття проростають вниз через житейські, а останні – вверх через наукові

2 – виникнення різних форм комплексних утворень, котрим притаманна різна узагальненість, наявний зв'язок образу і слова у перебігу дитячої думки, а узагальнення пов'язані зі способом мислення в комплексах, яких є принаймні п'ять: асоціативний, колекційний, ланцюжково-комплексний, дифузно-комплексний і псевдопонятійний; причому в реальному життєвому мисленні псевдопоняття становлять найбільш розповсюджену, переважаючу над усім іншим і часто майже виняткову, форму комплексного примітивного мислення дошкільника

3а – житейські поняття як вища ступінь узагальнення наочної ситуації, а відтак й окремих елементів досвіду: від функцій розмежування, аналізу, абстрагування через використання потенційних понять як установок до здійснення звичної реакції і водночас як доінтелектуальне прагнення до нового синтезування абстрактних ознак (абстрактного синтезу) та утворення істинних понять й оперування ними як вищими знаками людського мислення вже на етапі перехідного (підліткового) віку дитини; у збагаченні і наступності цих понять реалізується шлях від конкретного до абстрактного, оскільки аналіз дійсності з допомогою понять виникає значно раніше, ніж аналіз самих понять в онтогенезі

Рис. 7.

Ступені розвитку понять в онтогенезі (за Л.С. Виготським)

співпадає з поняттям, але за генетичною природою, за умовами виникнення і розвитку, за каузально-динамічними зв'язками, що перебувають у його основі, зовсім не є поняттям. Із зовнішньої сторони перед нами поняття, тоді як із внутрішньої – комплекс...” [1, с. 361]. А це означає, що й *узагальнення*, котре виникає у мисленні дитини, емпірично нагадує поняття, яким користується в інтелектуальній роботі доросла людина, проте за своєю сутністю, за своєю психологічною природою являє собою щось зовсім інше, аніж поняття у його відомому науковому витлумаченні. Іншими словами, псевдопоняття – це “такий комплекс, – пише Л.С. Виготський, – котрий у

функціональному відношенні еквівалентний поняттю настільки, що у процесі словесного спілкування з дитиною і взаємного розуміння дорослий не помічає відмінності цього комплексу від поняття... Перед нами тінь поняття, його контури..., перед нами образ, який ніяк не можна прийняти за простий знак поняття. Він, швидше, картина, розумовий малюнок поняття, маленький переказ про нього. Водночас перед нами комплекс, тобто узагальнення, побудоване зовсім за іншими законами, ніж істинне поняття” [1, с. 363].

Таким чином, комплексне мислення дитини – це лише “перший корінь в історії розвитку її понять” (Л.С. Виготський). Другий корінь

становить третій – великий – ступінь, що розпадається на кілька окремих стадій, які, зважаючи на різні способи розвитку і функціонування понять у мисленні, розмежовуються на дві взаємозалежні групи – *життєві і наукові*. При цьому своєрідною перехідною ланкою між псевдопоняттями та іншими поняттями є так звані *потенційні поняття* (К. Грос) як доінтелектуальні утворення, котрі виникають в історії розвитку мислення досить рано. І потенційними вони є, “по-перше, за практичним віднесенням до відомого кола предметів, а по-друге, за наявним у їх основі процесом ізольованої абстракції. Вони є поняттями у можливості, але ще не актуалізували цю можливість. Це ще не поняття, хоча це щось таке, що може стати ним” [1, с. 378]. Л.С. Виготський вказує на надважливу роль цих понять у розумовому розвитку дитини, зауважуючи проте, що вони часто так і залишаються на даному ступені становлення. “Адже тут вперше з допомогою абстрагування окремих ознак, – пише відомий психолог, – дитина руйнує конкретну ситуацію, конкретний зв’язок ознак і тим самим створює необхідну передумову для нового поєднання цих ознак на нових засадах. Тільки оволодіння процесом абстрагування разом із розвитком комплексного мислення здатне привести дитину до утворення істинних понять...” [1, с. 379]. І в цьому розвитковому процесі виняткову роль відіграє *слово*, з допомогою якого дитина довільно спрямовує увагу на одні ознаки, їх синтезує, символізує абстрактні поняття та оперує ними різним способом як вищими знаками-засобами, що відомі їй доступні їй з усього величезного набору, створеного людським мисленням.

Поняття виникають тоді, – зауважує Л.С. Виготський, – коли “низка абстрагованих ознак знову синтезується і коли отриманий таким чином абстрактний синтез стає основною формою мислення, з допомогою якого дитина осягає й осмислює навколишню дійсність” [1, с. 379]. Як найбільш чистий і важливий у теоретичному і практичному відношеннях тип неспонтанних понять, вони “не усвідомлюються і не заучуються дитиною, не беруться пам’яттю, а виникають й утворюються з допомогою вкрай великого напруження усієї активності її власної думки” [1, с. 396]. Проте “вживання загальних слів ще ніяк не передбачає настільки раннього оволодіння абстрактним мисленням, тому що... дитина вживає ті ж слова, що й

дорослий, відносячи їх до того самого кола предметів, що й дорослий, але мислить ці предмети зовсім по-іншому, іншим чином, аніж дорослий...” [1, с. 384]. Причому в той момент, коли дитина вперше дізналася про значення нового для неї слова, *процес розвитку поняття не завершується, а лише розпочинається*, внутрішньо розгортаючись як складний психічний процес [див. 1, с. 398–399]. “Кожній структурі узагальнення (синкрет, комплекс, передпоняття, поняття) відповідає своя специфічна система загальності та відношень загальності загальних і часткових понять, своя міра єдності абстрактного і конкретного, міра, що визначає конкретну форму даного руху понять, даної операції мислення на тому чи іншому ступені розвитку значення слів” [1, с. 446]. Примітно, що найвища ступінь такого розвитку визначається *законом еквівалентності понять*, згідно з яким “будь-яке поняття може бути позначене нечисленною кількістю способів з допомогою інших понять, ...у свідомості воно подане як фігура на фоні відповідних йому відношень загальності. Ми вибираємо із цього фону потрібний для нашої думки шлях руху. Тому міра загальності із функціонального боку визначає всю сукупність можливих операцій думки з даним поняттям” [1, с. 447, 449].

Схематично зафіксовані віхи генезису понять у розвитку дитячого мислення, що відкриті Л.С. Виготським у контексті дослідження вузлової для всієї психології людини *проблеми мислення і мови*, природно вимагають більш детального дослідження реальної *передісторії постання власне категорійного генезису* у його найвищому – філософсько-методологічному – значенні, коли все раніше здобуте про природу поняття є змістовим підґрунтям або вітакультурним матеріалом в обґрунтуванні дисциплінарних категорійних систем і категорійної моделі світу в цілому. Крім законів, особливостей і фактів взаємозалежного розвитку життєвих і наукових понять у їх динамічній системності від немовлячого до дорослого віку, скажімо, цікаво деталізувати ідею видатного вченого про *довготу і широту понять* як той вузол, що характеризується певною мірою загальності окремого поняття, а відтак діалектично поєднує закладений у ньому акт думки і поданий предмет [див. 1, с. 448–449]; також важливо різнобічно аргументувати безперервний розвитковий перебіг *словесних значень*, що внутрішньо

організуються як узагальнено-сміслові збагачення *понятійних картин* проблемної свідомості людини, і загалом теоретично розшифрувати тезу про *осмілене слово* як мікрокосм або малий світ свідомості [див. 1, с. 509].

Інакше кажучи, конче потрібно методологічне обґрунтування психологічної концепції генези понять у розвитку дитячого мислення, що логічно приводить до нової *теорії свідомості*. Мовиться про рефлексивний вихід за межі предметного формату психології з тим, щоб у вивченні здобутків наукової програми Л.С. Виготського досягнути масштабів методологічного мислення, котре, за словами Г.П. Щедровицького, “працює вільно як у наукових предметах, так і в історичних, технічних, а головне – воно може працювати над ними”, будучи вільне загалом “стосовно меж науки, історії, техніки, практики” [11, с. 33, 32]. Тому потрібно не лише, як писав Л.С. Виготський, “відокремити значення від звуку, слова від мови, думки від слова як важливі ступені у розвитку понять” [1, с. 507], а й відмежувати узагальнення від поняття, мислення від категорії, категоризацію від категоріогенезу, методологічну роботу від професійного методологування як від метадіяльності особливого типу. Вочевидь це потребує окремого дослідження у цій мисленнево спроектованій дорозі незвіданими шляхами до утаємниченої істини.

Влучним прикладом “онтологічного вкорінення свідомості” у знаково-мисленневих формах подвійного буття людської думки (“думаю” і “думаю, що”) є розмірковування М.К. Мамардашвілі про поняття: “... не можна назвати щось причиною у світі, якщо вже немає поняття причини. Скажімо, ніщо у світі ми не могли б назвати прямою, якби у нас не було поняття прямої, яке... не утворюється за аналогією з видимими прямими, поверхнями і т. ін.”. І далі: “... якщо у мене є поняття прямої чи кола (у смислі кантівського “чистого споглядання”), – то це передбачає, безсумнівно, і певні синтаксичні правила, в рамках яких (раз це сталося, і з’явилася ця мова) ми не можемо собі суперечити. Так виникає синтаксис або філософське мовлення, котре має певні структури, що диктують нам свої закони...” [7, с. 53]. У будь-якому разі це живий синтаксис, який “працює лише тоді, коли є невербальний стан, той, котрий усередині виконується чи реалізується” [Там само] як певна персоніфікована категорійна модель

світу. Ось чому в цій і попередніх роботах [21; 31] нами пропонується низка мисленневих схем, що ідеально відображають етапи, функції, складові і засоби зазначеного генезу, а також деталізують *категоризацію* як специфічну логіко-змістову процедуру професійного методологування [див. 2; 18].

Й насамкінець цього підрозділу кілька зауваг більш загального плану. Л.С. Виготський у відомій праці “Історичний смисл психологічної кризи” (1927) пише, що “будь-яке узагальнювальне поняття вже утримує у собі тенденцію до пояснювального принципу, а оскільки завжди наявна боротьба дисциплін за це поняття, то невідворотно тут має явитися і друга тенденція... Наразі важливо зрозуміти, що узагальнення поняття і пояснювальний принцип лише у поєднанні одного з другим, тільки те й інше разом визначають загальну науку...” [1, с. 21]. Причому відомий дослідник методологічно чітко аргументує визначальну роль фундаментальних (себто категорійних – А.Ф.) понять у розвитку як наукової дисципліни, так і науки в цілому.

По-перше, таке поняття як первинна абстракція, що узагальнює й відтак уможливорює науку, не тільки визначає зміст, а й зумовлює характер єдності окремих дисциплін у її предметних рамках, а через це спричиняє постання й окремого способу пояснення фактів, її головний пояснювальний принцип; причому Лев Семенович максимально проблематизує дану тезу: “...Слово і є зародок науки, і в цьому сенсі можна сказати, що на початку науки було слово” [1, с. 30]; додамо: тільки слово правдиве, яке розвитково переросло в поняття, у змістовило проблемну свідомість інтелектуалів, розширило світоглядні горизонти культури, стало носієм істини про світ, людину, суспільство, Бога.

По-друге, розширенню обсягу чи збагаченню змісту поняття сприяють “усіляка нова крупина факту”, “всіляке знову відкрите відношення між двома фактами”, що вимагає критики двох відповідних понять і встановлення між ними нового співвідношення; максима тут така: “Будь-яке слово, – зауважує Л.С. Виготський, – є теорія; назва предмета – це докладання до нього поняття, ...кожне застосування слова, цього ембріона науки, є критика..., стирання його образу, розширення значення” [1, с. 32]. І справді, сутність повноцінної дослідницької діяльності полягає не у фактах, а в поняттях, щонайперше – категорій-

них, відтак і у способі мисленнєво оперувати ними, себто засобами інтелекту і ресурсами духу конструювати їх самобутній ідеальний світ, обмежений рамками теоретичної свідомості – або індивідуальної, або колективної.

По-третє, якщо у природничо-науковому понятті, яким би не був високий ступінь абстрактності та узагальненості у його змісті від емпіричного факту, завжди міститься згусток чи осад конкретної реальності, то в соціогуманітарному, етичному, мистецькому (позадосвідному, апріорному, за І. Кантом, або ще у “мовних “псевдоморфах””, у термінології Освальда Шпенглера) понятті, яке перебуває у дійсності чистого мислення, має місце протилежна інтелектуальна проекція: із дійсності чистого мислення на суспільну чи персоніфіковану реальність; іншими словами, в другому випадку маємо не базування понятійно-мисленнєвих конструкцій на певній феноменології, а творення понятійних і категорійних організованостей теоретично налаштованої думки на безмежному ноуменальному матеріалі шляхом “творчого акту свободи” (М.О. Бердяєв), що уможливує прорив багатоманітної енергетики ноуменального всесвіту у світ феноменальний, природний, земний [див. 26]. У будь-якому разі, незважаючи на різне джерело походження, в усілякому знаннєвому згустку категорійного (межового) поняття схоплюється або певна ознака чи характеристика об’єктивної реальності, або певна якість чи риса ідеальної дійсності мислення, що реорганізовані у змістовому лоні поняття у відмежованому від першоджерел, відносно ізольованому за значеннєво-смысловим критерієм і водночас діалектично об’єднувальному за перебігом усуб’єктного розвитку, вигляді.

По-четверте, загальна наука завжди зорієнтована не на реальні факти (адже вони лише “будівельний матеріал” для теорій і концепцій), а на самі поняття, власний категорійний лад, й отже з емпіричними фактами ніякої справи не має. Про чітке розмежування реалій життя і наукових ідеалізацій (теорій, епістем, законів, моделей тощо) постійно пише Г.П. Щедровицький. А М.К. Мамардашвілі, звертаючи увагу на філософський метод, загалом висновує, що “абстрактні формулювання філософії набагато ближче до реальної дійсності, ніж реалістичні, емпіричні формулювання” [8, с. 246]. У цьому рефлексивному контексті Л.С. Виготський стверджує, що поняття – “суть тільки креслення, світлина, схеми реальності, і,

вивчаючи їх, ми вивчаємо моделі дійсності, немов за планом чи географічною картою вивчаємо чужу країну чи чуже місто” [1, с. 28]. На підтвердження цього він детально аналізує долі чотирьох ідей у тогочасній психології – психоаналіз З. Фрейда, рефлексологію В. Бехтерева, гештальтпсихологію (М. Вертгеймер, В. Келер, К. Кофка) і персонологію В. Штерна і доходить, здавалося б, парадоксального узагальнення: “Ці долі, схоже, мов чотири краплини одного і того ж дощу, принадають ідеї одним і тим же шляхом. Обсяг поняття зростає і прагне до нескінченності, натомість за відомим логічним законом його зміст настільки ж стрімко падає до нуля. Кожна із цих чотирьох ідей на своєму місті надзвичайно змістовна, повна значення і смислу, повноцінна і плідна. Але піднесені у ранг світових законів, вони вартують одна одну – вони абсолютно рівні між собою, як круглі і пусті нулі; особистість Штерна за Бехтеревим є комплекс рефлексів, за Вертгеймером – гештальт, за Фрейдом – сексуальність” [1, с. 26].

У цьому логіко-змістовому контексті розмірковувань оригінальною є *методологічна концепція категорійного ладу психологічної науки*, що запропонована 35 років тому талановитим українським психологом О.М. Ткаченком (1939–1985) [16], що логічно довершує дослідницьку програму М.Г. Ярошевського (саме під його консультуванням Олександр Миколайович у 1983 році на факультеті психології МДУ імені Михайла Ломоносова успішно захистив докторську дисертацію). Сьогодні вона, безумовно, потребує окремого переосмислення, детальної критики та подальшого розвитку, що виходить за предметні рамки цього дослідження. Тому окреслимо *найголовніші узагальнення* у рамках піднятої теми [див. 7; 24; 32 та ін.]:

1) саме категорійний лад психології, засадничими структурними утвореннями якого є категорії, принципи та методологічні проблеми, визначає рівень її розвитку на певному історичному етапі становлення як гуманітарної науки;

2) розвиток категорійного ладу психології підлягає загальним закономірностям еволюції наукового знання, що визначений у наукознавстві як логіка розвитку науки;

3) виявлення загальних тенденцій розвитку “мережі” психологічних категорій створює методологічні передумови подальшої систематизації психологічних знань і розробки цілей,

принципів, методів і прийомів скерованого психосоціального впливу на процес формування особистості;

4) логіка розвитку психології як наукової системи має дві, діалектично пов'язані, форми – зовнішню (її продуктивні міждисциплінарні зв'язки з іншими науками) і внутрішню (закономірності еволюції її власної структури, головно принципів, категорій, методологічних проблем);

5) категорійний лад психології та історичні особливості його еволюції – це завжди системне, засноване головно на предметно-логічному вимірі, утвердження наукових шкіл і напрямів, тобто ціле, що функціонально взаємопов'язує такі окремі структурні утворення, як категорії, принципи і проблеми;

6) категорії психології невіддільні як від її методологічних проблем, так і від принципів, на основі яких вони розробляються; ця триєдина, органічна, міцна сув'язь різних форм теоретичного мислення й утворює базову систему психологічних знань;

7) кожна категорія може бути ґрунтовно осмислена лише як елемент певної системи категорій; тому питання про оптимальне число психологічних категорій, про основу їх субординації, про їх систему, є вкрай важливим – і в науковому сенсі, і в соціальному, і в культурному;

8) для досягнення науково-категорійного синтезу психологічних знань під час методологічно вивіреного теоретизування має бути творчо застосований принцип єдності історичного та логічного, що унеможливить абстрактне жонглювання прихованим неосяжним масивом наявних у психології емпіричних даних і невиправдане панування в ній науково-популярних форм;

9) встановлено три рівні активності поведінки людини (організм, індивід, особистість), кожний з яких описується у відповідних циклах категорій: а) образ, дія, мотив; б) спілкування – відособлення, свідомість – несвідоме, психосоціальний образ, психосоціальна дія, психосоціальна мотивація; в) самосвідомість – надсвідоме, самооцінка, свобода вибору, творча мотивація;

10) при переході від одного досліджуваного рівня активності поведінки до іншого ускладнюється і збагачується категорійна система; причому в сучасній психології задовільно розроблена тільки перша група категорій, що фіксує психофізіологічні параметри поведінки;

11) розвиток категорійного ладу психології, як і інших наук, здійснюється завдяки зусиллям значних творчих об'єднань – *наукових шкіл*, що є однією із закономірностей її генези як наукової системи;

12) отожд величезні пласти реальності, що фіксуються нині в конкретно-наукових категоріях, підвладні саме такому колективному “творцю”, як наукова школа, що втілює у повсякдення настановлення на розробку певного елемента категорійного ладу й тим самим консолідує співпрацю її лідера, учнів і прибічників;

13) самотутньо унікальна проекція логіко-наукових детермінант у функціонуванні наукової школи відображає своєрідність її категорійного профілю (апарату), за якою наявна спільність категорійної структури мислення її представників, котра становить “надособистісний” фактор її успішного конституювання в конкретно-історичному соціумі;

14) водночас спільність категорійної структури наукового мислення представників окремої школи цементується завдяки концентрації основних понять навколо певного категорійного ядра, у якому розробка однієї з висхідних категорій може стати вирішальним моментом у викристалізації цієї школи як найбільш впливової у психології на її певному історичному етапі розвитку;

15) одним із закономірних проявів логіки розвитку психологічної науки в рамках її колективних об'єднань є певна відповідність засобів і результатів психологічного пізнання – теорії і методу, закону і методики, факту і методичного прийому; скажімо, “теорія, яку дослідник застосовує у процесі осмислення психологічних явищ, перетворюється у певному плані в засіб (метод) пізнання. Метод у процесі його продуктивного застосування закономірно розгортається у теоретичну систему знань” [16, с. 55].

ВИСНОВКИ

1. Розвиток *категорійного ладу науки* відображає загальну закономірність еволюції раціонального знання в історії людства як діалектичне взаємодоповнення системи категорійних понять, пояснювальних принципів, базових проблем і методів конкретно упредметненого пізнання.

2. *Логіка розвитку* будь-якої наукової системи, поєднуючи предметний, соціальний, осо-

бистісний і методологічний аспекти спільного мислення науковців, діалектично пов'язує дві, еволюційно взаємозалежні форми – зовнішню (її продуктивні міждисциплінарні і міжнаукові зв'язки) і внутрішню (закономірності її структурно-функціональної еволюції).

3. Категорійний лад – найнеобхідніше підґрунтя, основа основ *теоретичного світу науки*, що становить діалектичне взаємопроникнення розмірковувального, категорійного, емпіричного і методологічного аспектів руху-поступу дослідницької думки й водночас поєднує принаймні чотири смуги або центри понятійно-термінологічної організації вказаного світу – дисциплінарні (спеціальні), загальні і категорійні поняття, або категорії науки (мікрокатегоріогенез), та категорії культури, себто світоглядні універсалії (макрокатегоріогенез).

4. Логіко-параметрична *структура категорій* як найзагальнішого поняття характеризується: а) максимальним обсягом, б) мінімальним змістом, в) межовою абстрактністю, г) найфундаментальнішими зв'язками і залежностями мисленнєво зідеалізованої дійсності й одночасно охоплює чотири фокуси: мову (знання), об'єкт пізнання, операції-дії з ним у науковій формі та поняття-уявлення про увесь цей системний (категорійний) фокус.

5. Теоретичний світ рубрикований і змержований категорійно, тому в науковій свідомості кожна категорія постає як *ідеальна модель* певного фрагмента повсякденної реальності й може бути адекватно означена та осмислена у системі інших категорій, що як інструменти мислення і засоби мислення створюються зусиллями цілих наукових шкіл.

6. *Категорійний профіль наукової школи* – предметно-логічне осереддя, центральна змістова ланка й водночас квінтесенція теоретичної і методологічної складових дослідницької програми, ефективність якої визначається повнотою зреалізування вимог принципів єдності історичного і логічного, онтологічного і феноменологічного, методологічного та епістемологічного, вітального і культурного.

7. Фундаментальність і своєрідність спільної *категорійної структури теоретичного мислення* представників окремої наукової школи характеризує її як унікальну і неперехідну в історії розвитку пізнавальної творчості й культури загалом; звідси очевидно, що вражаюча понятійно-категорійна самобутність наукової школи – це визначальний інтегральний по-

казник її дослідницької інноваційності і культурної вагомості.

8. *Сутність категоріогенезу* полягає у творенні теоретичною думкою складноструктурної динамічної наступності, котра генетично розгортається від імені і слова до псевдопонять, далі до потенційних, життєвих і наукових понять, й нарешті до категорій науки і категорій культури (світоглядних універсалій) та категорійної моделі світу загалом.

9. Якщо “слово є зародок науки, яке й було на її початку” (Л.С. Виготський), то *категорія* – найдорогоцінніший миследайний плід, фундамент, канон і водночас *купол* розвитку сучасної науки як окремої професійної сфери духовного виробництва і соціокультурного практикування.

10. Якщо “будь-яке слово є теорія”, то всіляка *категорія* – це локалізований світогляд, котрий об'єктивований у системі символів і знаків (передусім у текстах) і теоретичною мислєдєяльнєстю має бути розкодований, особистісно означений та осмислений, суб'єктно відеальнений і психодуховно оживотворений, що найкраще на сьогодні забезпечує така неперехідно актуальна соціальна форма пізнавальної творчості, як *наукова школа*.

Перспективний напрям подальших досліджень вбачаємо в рефлексивному осмисленні системи категорій розроблюваної нами *вітакультурної методології* як ефективного засобу аналізу і розв'язання складних (щонайперше соціогуманітарних, суспільних) проблем у контексті здійснення багаторівневого проблемно-модульного методологування, що водночас передбачає чітке розмежування змісту та обсягу таких категорійних понять, як “метод”, “методологема”, “методологія”, “методологування” і “методологічна робота”.

1. *Виготський Л.С.* Психологія / Лев Семєнович Виготський. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 1008 с. – (Серія “Мир психології”).

2. Вітакультурний млин: Методологічний альманах: [гол. ред.-консультант А.В. Фурман]. – 2005–2014. – Модулі 1–16.

3. Георгій Петрович Щедровицький / Г.П. Щедровицький; [под ред. П.Г. Щедровицького, В.Л. Данилової]. – М.: Росс. полит. энц-я (РОССПЕН), 2010. – 600 с. – (Философия России второй половины XX в.).

4. *Кубаєвський М.К.* Роль універсалій у процесі методологування / Микола Кубаєвський // Психологія і суспільство. – 2010. – №3. – С. 115–123.

5. *Кубаєвський М.К., Фурман А.В.* Методологування як засіб розуміння смислу / Микола Кубаєвський, Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. –

2010. – №4. – С. 47–57.

6. *Лакатош І.* Методологія наукових дослідницьких програм / Імре Лакатош // Психологія і суспільство. – 2007. – №4. – С. 11–29.

7. *Мамардашвили М.К.* Как я понимаю философию / Мераб Константинович Мамардашвили. – М.: Прогресс, 1990. – 386 с.

8. *Мамардашвили М.К.* Сознание и цивилизация / Мераб Константинович Мамардашвили. – СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2011. – 288 с.

9. *Потебня А.А.* Мысль и язык / Александр Афанасьевич Потебня. – К.: СИНТО, 1993. – 192 с.

10. Путеводитель по методологии Организации, Руководства и Управления: хрестоматия по работам Г.П. Щедровицкого / [гл. ред. А.Г. Реус; сост. А.П. Зинченко]. – М.: Дело, 2003. – 160 с.

11. Путеводитель по основным понятиям и схемам методологии Организации, Руководства и Управления: хрестоматия по работам Г.П. Щедровицкого / [гл. ред. А.Г. Реус; сост. А.П. Зинченко]. – М.: Дело, 2004. – 208 с.

12. *Роменец В.А.* История психологии: XIX – початок XX століття: [навч. посібник] / Володимир Андрійович Роменец. – К.: Либідь, 2007. – 832 с.

13. *Роменец В.А.* Предмет і принципи історико-психологічного дослідження / Володимир Роменец. – 2013. – №2. – С. 6–27.

14. *Стёпин В.С.* Культура / Вячеслав Семёнович Стёпин // Вопросы философии. – 1999. – №8. – С. 61–71.

15. *Стёпин В.С.* Теоретическое знание: структура, историческая эволюция: [монография] / Вячеслав Семёнович Стёпин. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 744 с.

16. *Ткаченко О.М.* Принципы, категории і методологічні проблеми психології / Олександр Ткаченко // Психологія і суспільство. – 2009. – №1. – С. 45–133.

17. *Фурман А.В.* Генеза науки як глобальна дослідницька програма: циклічно-вчункова перспектива / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2013. – №4. – С. 18–36.

18. *Фурман А.В.* Ідея професійного методологування: [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Ялта-Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 205 с.

19. *Фурман А.В.* Засадничі умови виникнення наукових шкіл / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2014. – №1. – С. 49–58.

20. *Фурман А.В.* Категорії вітакультурної методології як ефективний засіб аналізу і розв'язання складних проблем / Анатолій В. Фурман // Інститут експериментальних систем освіти: Інформ. бюлетень. – Вип. 4. – Тернопіль, 2004. – С. 4–7.

21. *Фурман А.В.* Категоріогенез як напрям професійного методологування / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2008. – №2. – С. 53–58.

22. *Фурман А.В.* Методологічна концепція Томаса Куна як рамкова умова колективної пізнавальної творчості / Анатолій В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2013. – Модуль 15. – С. 4–12.

23. *Фурман А.В.* Методологічне обґрунтування багаторівневості парадигмальних досліджень у соціальній психології / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2012. – №4. – С. 78–125.

24. *Фурман А.В.* Методологія парадигмальних досліджень у соціальній психології: [монографія] / А.В. Фурман. – К.: Інститут політичної і соціальної психології; Тернопіль: Економічна думка, 2013. – 100 с.

25. *Фурман А.* Модульно-розвивальна організація мислєдїяльності – схема професійного методологу-

вання / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2005. – №4. – С. 40–69.

26. *Фурман А.В.* Об'єкт-мислєдїяльна сфера вітакультурної методології / Анатолій В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2010. – Модуль 12. – С. 4–8.

27. *Фурман А.В.* Парадигма як предмет методологічної рефлексії / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2013. – №3. – С. 72–85.

28. *Фурман А.В.* Рефлексивне обґрунтування концентрів вітакультурної методології / Анатолій В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2009. – Модуль 10. – С. 4–11.

29. *Фурман А.* Рівні та критерії методологування у професійному здійсненні науково-дослідної діяльності / Анатолій В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2005. – Модуль 1. – С. 5–13.

30. *Фурман А.В.* Структура і зміст професійного методологування / Анатолій В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2005. – Модуль 2. – С. 4–11.

31. *Фурман А.В.* Категоріогенез як методологічна проблема: від розвитку понять до категорійної моделі світу / Анатолій В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2008. – Модуль 7. – С. 4–9.

32. Школы в науке / под ред. С.Р. Микулинского, М.Г. Ярошевского, Г. Крёбера, Г. Штейнера. – М.: Наука, 1977. – 523 с.

33. *Щедровицкий Г.П.* Избранные труды / Георгий Петрович Щедровицкий; [ред.-сост. А.А. Пископель, Л.П. Щедровицкий]. – М.: Шк. культ. политики, 1995. – 760 с.

34. *Щедровицкий Г.П.* Московский методологический кружок: развитие идей и подходов / Из архива Г.П. Щедровицкого. – Т. 8. Вып. 1. – М.: Путь, 2004. – 352 с.

35. *Ярошевский М.Г.* Логика развития науки и научная школа / Михаил Григорьевич Ярошевский // Школы в науке. – М.: Наука, 1977. – С. 7–97.

36. *Ярошевский М.Г.* Психологическое познание как деятельность / М.Г. Ярошевский // Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Теоретическая психология: [уч. пособие]. – М.: Изд. центр “Академия”, 2001. – С. 36–104.

REFERENCES

1. Vihgotskiy L.S. Psikhologiya / Lev Semyonovich Vihgotskiy. – М.: Izd-vo EhKSMO-Press, 2002. – 1008 s. – (Seriya “Mir psikhologii”).

2. Vitakulturniy mlin: Metodologichniy aljmanakh: [gol. red.-konsultant A.V. Furman]. – 2005–2014. – Moduli 1–16.

3. Georgiy Petrovich Thedrovickiy / G.P. Thedrovickiy; [pord red. P.G. Thedrovickogo, V.L. Danilovoyj]. – М.: Ross. polit. ehnc-ya (ROSSPEN), 2010. – 600 s. – (Filosofiya Rossii vtoroy polovinih KhKh v.).

4. Kubayevskiy M.K. Rolj universalijj u procesi metodologuvannya / Mikola Kubayevskiy // psikhologiya i suspiljstvo. – 2010. – №3. – S. 115–123.

5. Kubayevskiy M.K., Furman A.V. Metodologuvannya yak zasib rozuminnya smislu / Mikola Kubayevskiy, Anatolij V. Furman // Psikhologiya i suspiljstvo. – 2010. – №4. – S. 47–57.

6. Lakatos I. Metodologiya naukovikh doslidnicjikh program / Imre Lakatos // Psikhologiya i suspiljstvo. – 2007. – №4. – S. 11–29.

7. Mamardashvili M.K. Kak ya ponimayu filosofiyu / Merab Konstantinovich Mamardashvili. – М.: Progress, 1990. – 386 s.

8. Mamardashvili M.K. Soznanie i civilizaciya / Merab Konstantinovich Mamardashvili. – SPB.: Azbukav, Azbuka-Attikus, 2011. – 288 s.

9. Potebnya A.A. Mihsly i yazihih / Aleksandr Afanasjevich Potebnya. – K.: SINTO, 1993. – 192 s.
10. Putevoditelj po metodologii Organizacii, Rukovodstva i Upravleniya: khrestomatiya po rabotam G.P. Thedrovickogo / [gl. red. A.G. Reus; sost. A.P. Zinchenko]. – M.: Delo, 2003. – 160 s.
11. Putevoditelj po osnovnim ponyatijam i skhemam metodologii Organizacii, Rukovodstva i Upravleniya: khrestomatiya po rabotam G.P. Thedrovickogo / [gl. red. A.G. Reus; sost. A.P. Zinchenko]. – M.: Delo, 2004. – 208 s.
12. Romencij V.A. Istoriya psikhologii: XIX – pochatok XX stolittya: [navch. posibnik] / Volodimir Andriyovich Romencij. – K.: Libidj, 2007. – 832 s.
13. Romencij V.A. Predmet i principi istoriko-psikhologichnogo doslidzhennya / Volodimir Romencij. – 2013. – №2. – S. 6–27.
14. Styopin V.S. Kuljtura / Vyacheslav Semyonovich Styopin // Voprosih filosofii. – 1999. – №8. – S. 61–71.
15. Styopin V.S. Teoreticheskoe znanie: struktura, istoricheskaya ehvoluciya: [monografiya] / Vyacheslav Semyonovich Styopin. – M.: Progress-Tradiciya, 2000. – 744 s.
16. Tkachenko O.M. Principi, kategorii i metodologichni problemi psikhologii / Oleksandr Tkachenko // Psikhologiya i suspiljstvo. – 2009. – №1. – S. 45–133.
17. Furman A.V. Geneza nauki yak globaljna doslidnicjka programa: ciklichno-vchinkova perspektiva / Anatolij V. Furman // Psikhologiya i suspiljstvo. – 2013. – №4. – S. 18–36.
18. Furman A.V. Ideya profesijnogo metodologuvannya: [monografiya] / Anatolij Vasiljovich Furman. – Yalta-Ternopilj: Ekonomichna dumka, 2008. – 205 s.
19. Furman A.V. Zasadnichi umovi viniknennya naukovih shkil / Anatolij V. Furman // Psikhologiya i suspiljstvo. – 2014. – №1. – S. 49–58.
20. Furman A.V. Kategorii vitakuljturnoi metodologii yak efektiivnij zasib analizu i rozv'yazannya skladnikh problem / Anatolij V. Furman // Institut eksperimentalnih sistem osviti: Inform. byuletentj. – Vip. 4. – Ternopilj, 2004. – S. 4–7.
21. Furman A.V. Kategoriogenez yak napryam profesijnogo metodologuvannya / Anatolij V. Furman // Psikhologiya i suspiljstvo. – 2008. – №2. – S. 53–58.
22. Furman A.V. Metodologichna koncepcija Tomasa Kuna yak ramkova umova kolektivnoi piznavalnoi tvorchosti / Anatolij V. Furman // Vitakuljturnij mlin. – 2013. – Modulj 15. – S. 4–12.
23. Furman A.V. Metodologichne obruntuvannya bagatorivnosti paradigmalnih doslidzenj u socialnijj psikhologii / Anatolij V. Furman // Psikhologiya i suspiljstvo. – 2012. – №4. – S. 78–125.
24. Furman A.V. Metodologiya paradigmalnih doslidzenj u socialnijj psikhologii: [monografiya] / A.V. Furman. – K.: Institut politichnoi i socialjnoi psikhologii; Ternopilj: Ekonomichna dumka, 2013. – 100 s.
25. Furman A. Moduljno-rozvivajna organizacija misledijalnosti – skhema profesijnogo metodologuvannya / Anatolij V. Furman // Psikhologiya i suspiljstvo. – 2005. – №4. – S. 40–69.
26. Furman A.V. Ob'jekt-misledijalnisna sfera vitakuljturnoi metodologii / Anatolij V. Furman // Vitakuljturnij mlin. – 2010. – Modelj 12. – S. 4–8.
27. Furman A.V. Paradigma yak predmet metodologichnoi refleksii / Anatolij V. Furman // Psikhologiya i suspiljstvo. – 2013. – №3. – S. 72–85.
28. Furman A.V. Refleksivne obruntuvannya koncentriv vitakuljturnoi metodologii / Anatolij V. Furman // Vitakuljturnij mlin. – 2009. – Modelj 10. – S. 4–11.
29. Furman A. Rivni ta kriterii metodologuvannya u profesijnomu zdiysnenni naukovo-doslidnoi diyalnosti / Anatolij V. Furman // Vitakuljturnij mlin. – 2005. – Modulj 1. – S. 5–13.
30. Furman A.V. Struktura i zmist profesijnogo metodologuvannya / Anatolij V. Furman // Vitakuljturnij mlin. – 2005. – Modulj 2. – S. 4–11.
31. Furman A.V. Kategoriogenez yak metodologichna problema: vid rozvitku ponyatj do kategorijnoi modeli svitu / Anatolij V. Furman // Vitakuljturnij mlin. – 2008. – Modulj 7. – S. 4–9.
32. Shkolih v nauke / pod red. S.R. Mikulinskogo, M.G. Yaroshevskogo, G. Kryobera, G. Shteynera. – M.: Nauka, 1977. – 523 s.
33. Thedrovickij G.P. Izbrannihe trudih / Georgij Petrovich Thedrovickij; [red.-sost. A.A. Piskoppelj, L.P. Thedrovickij]. – M.: Shk. kuljt. politiki, 1995. – 760 s.
34. Thedrovickij G.P. Moskovskij metodologicheskij kruzhok: razvitie idej i podkhodov / Iz arkhiva G.P. Thedrovickogo. – T. 8. Vihp. 1. – M.: Putj, 2004. – 352 s.
35. Yaroshevskij M.G. Logika razvitiya nauki i nauchnaya shkola / Mikhail Grigorjevich Yaroshevskij // Shkolih v nauke. – M.: Nauka, 1977. – S. 7–97.
36. Yaroshevskij M.G. Psikhologicheskoe poznanie kak deyatelnostj / M.G. Yaroshevskij // Petrovskij A.V., Yaroshevskij M.G. Teoreticheskaya psikhologiya: [uch. posobie]. – M.: Izd. centr “Akademiya”, 2001. – S. 36–104.

АНОТАЦІЯ

Фурман Анатолій Васильович.

Категорійний профіль наукової школи.

У контексті розвитку авторського методологічного проекту наукової школи четвертого покоління охарактеризовані, з одного боку, уявлення про категорійний лад сучасної соціогуманітарної науки, логіку та особливості розвитку макрокатегоріогенезу у лоні її знаньних організованостей (гіпотези, концепції, теорії, методологеми, метатеоретичні системи), з іншого – раціоналізоване знання про категорійний профіль наукових шкіл у психології, залежності та особливості мікрокатегоріогенезу як предметно-логічного осереддя, центральної змістової ланки та квінтесенції будь-якої повноцінної дослідницької програми. Воднораз уперше подано низку мислещем, які пояснюють рівні руху розвитку наукової думки, основні складові науки та компоненти її категорійного ладу, логіко-параметричну структуру поняття як форму мислення і знанняву одиницю, логіко-змістові фокуси категорії, структурно-функціональний мікрогенез слова як творчий процес (словотворення), ступені розвитку понять в онтогенезі та взаємозалежність еволюції категорійних понять із пояснювальними принципами та основними відрефлексованими проблемами і методами пізнання окремої науки. Крім того, наведена формула категорії, конструктивний реінтерпретації піддані концепції розвитку науки М.Г. Ярошевського, психолінгвістичне вчення О.О. Потєбні, психологічна концепція розвитку понять в онтогенезі Л.С. Виготського та методологічна концепція категорійного ладу психологічної науки О.М. Ткаченка. Загалом відстежені ступені розвитку і взаємодоповнення генетичних форм категорійної моделі світу в широкому діапазоні методологічної рефлексії: від слова та імені до терміна і поняття й далі до категорій науки і категорій культури (світоглядних універсалій).

Ключові слова: наукова школа, дослідницька програма, категорійний лад науки, експеримент, філософське методологування, категоріогенез, методологічне мислення, категорійне поняття, структура категорії, світоглядна універсалія, категорійна модель світу, мікрокатегоріогенез, макрокатегоріогенез, фокуси категорії, слово, мовлення, мислення, внутрішнє мовлення, псевдопоняття, узагальнення, потенційне поняття, закон еквівалентності понять, словесне значення, категоризація, вітакультурна методологія, О.О. Потєбня, Л.С. Виготський, М.Г. Ярошевський, О.М. Ткаченко, В.А. Роменець, Г.П. Щедровицький, К.М. Мамардашвілі, В.С. Стіопін.

АННОТАЦІЯ

Фурман Анатолій Васильевич.

Категориальный профиль научной школы.

В контексте развития авторского методологического проекта научной школы четвертого поколения подвергнуты реинтерпретации, с одной стороны, представления о категориальном строе современной социогуманитарной науки, логике и особенностях развития макрокатегоріогенезиса в рамках ее знаниевых организованностей (гипотезы, концепции, теории, методологемы, метатеоретические системы), с другой – рационализированное знание о категориальном профиле научных школ в психологии, о зависимостях и особенностях микрокатегоріогенезиса как предметно-логического средоточия центрального смыслового звена и квинтэссенции любой полноценной исследовательской программы. Одновременно впервые представлены мыслесхемы, которые объясняют уровни движения-развития научной мысли, основные составляющие науки и компоненты ее категориального строя, логико-параметрическую структуру понятия как формы мышления и знаниевую единицу, логико-смысловые фокусы категории, структурно-функциональный микрогенезис слова как творческий процесс (словообразование), ступени развития понятий в онтогенезе и взаимозависимость эволюции категориальных понятий с объяснительными принципами и основными отрефлексированными проблемами и методами познания отдельной науки. Кроме того, приведена формула категории, конструктивной реинтеграции подданы концепция развития науки М.Г. Ярошевского, психолингвистическое учение А.А. Потєбни, психологическая концепция развития понятий в онтогенезе Л.С. Виготского и методологическая концепция категориального строя психологической науки А.Н. Ткаченко. В целом отслежены ступени развития и взаимодополнения генетических форм категориальной модели мира в широком диапазоне методологической рефлексии: от слова и имени к термину и понятию и дальше к категориям науки и категориям культуры (мировоззренческим универсалиям).

Ключевые слова: научная школа, исследовательская программа, категориальный строй науки, эксперимент, философское методологизирование, категориогенезис, методологическое мышление, категориальное понятие, структура категории, мировоззренческая универсалия, категориальная модель мира, микро-

категоріогенезис, макрокатегоріогенезис, фокусы категории, слово, речь, мышление, внутренняя речь, псевдопонятие, обобщение, потенциальное понятие, закон эквивалентности понятий, словесное значение, категоризация, витакультурна методологія, А.А. Потєбня, Л.С. Виготський, М.Г. Ярошевський, А.Н. Ткаченко, В.А. Роменец, Г.П. Щедровицький, К.М. Мамардашвили, В.С. Стіопін.

ANNOTATION

Furman Anatoliy V.

Categorical Profile of Scientific School.

In the context of development of authorial methodological project of scientific school of the fourth generation there have been characterized, from one hand, ideas of categorial system of modern socio-humanitarian science, logic and peculiar features of the development of macro-categorio-genesis in the bosom of its knowledge organizations (hypothesis, concepts, theories, methodologemes, metatheoretical systems), from the other hand – rationalized cognition of categorial profile of scientific schools in psychology, dependences and peculiarities of micro-categorio-genesis as a subject-logical core of central contextual link and quintessence of any complete research program.

For the first time there has been offered a number of thought-schemes, which explain on the level of move-progress of scientific thought, the key elements of science and components of its categorial system, logic-parametrical structure of notion as a form of thinking and cognition unit, logical-contextual focuses of categories, structural-functional micro-genesis of a word as a creative process (word creation), levels of development of the notions in the onto-genesis and interdependence of evolution of categorial notions with explanatory principles and main reflexed problems and methods of cognition of a separate science. Besides, the formula of a category has been offered, the conception of the development of science of M.G. Yaroshevsky, psycho-linguistic doctrine of O.A. Potebnia, psychological concept of the development of notions in ontogenesis of L.S. Vygotsky and methodological concept of categorial system of psychological science of A.N. Tkachenko have been constructively reinterpreted. In general, the levels of development and complementarity of genetic forms of categorial model of the world in a wide range of methodological reflection: from the word and name to the term and notion and further to the categories of science and categories of culture have been exposed.

Key words: scientific school, research program, categorial system of science, experiment, philosophical methodologization, categoriogenesis, methodological thinking, categorial notion, structure of category, worldview universal, categorial model of the world, macro-categorio-genesis, micro-categorio-genesis, focuses of category, speaking, thinking, inner speaking, pseudo-notion, generalization, potential notion, the law of equivalency of notions, verbal meaning, categorization, vita-cultural methodology, M.G. Yaroshevsky, O.A. Potebnia, L.S. Vygotsky, A.N. Tkachenko, V.A. Romenets, G.P. Shchedrovitsky, K.M. Mamardashvili, V.S. Stiopin.

Надійшла до редакції 10.04.2014.